



## Competitive Scramble is an Evil Ingenuity: Proceedings from the International Conference on the Biography and Songs of Alhaji Abubakar Kassu Zurmi in Heroic Poetry

A Publication of the Department of Nigerian Languages, Sokoto State University, Sokoto



ISBN 978-978-62480-5-9 (Print) | ISBN 978-978-62480-5-9 (Online)

DOI: <https://doi.org/10.65760/kassu.i1.29> Website: [www.ssu.edu.ng](http://www.ssu.edu.ng) | Issue 1 | April 2025 |

### Salon Labartawa A Wasu Wakokin Kassu Zurmi

Abdurrahman Faruk

Sashen Koyar da Harsunan Nijeriya, Jami'ar Umaru Musa Yar'adua, Katsina

Corresponding Author: Abdurrahman Faruk [abdurrahman.faruk@umyu.edu.ng](mailto:abdurrahman.faruk@umyu.edu.ng)

08065547688

#### Tsakure

Manufar takardar ita ce yin nazari a cikin wasu zabaɓɓun wakokin Alhaji Kassu Zurmi. An bi hanyoyin sauraron wakokin Kassu daga emfitiri (MP3) da karanta wasu littattafan masana fagen wakar baka da fasahar labartawa wajen gudanar da wannan aiki. An dora wannan bincike a kan Mazhabar Wakar Baka Bahaushiya ta Gusau (2014) Bayan an kammala makalar, sai aka gano cewa, da yawa daga cikin diyan wakokin Makada Kassu Zurmi da labartawa aka saka su. An kuma gano cewa, wakokin Kassu masu fasalin labartawa sun fi tsawo da samun farin jinin masu sauraro. Labartattun diyan waka sun fi wadanda ba labartattun ba yawa a cikin wakokin Makada Kassu Zurmi.

**Fitulun Kalmomi:** Labartawa, waka, Kassu Zurmi.

**Copyright:** *Provided that the author(s) and the source are credited, noncommercial use of the article is allowed, including printing and distribution.*

#### 1.0 Gabatarwa

Nazarin Fasahar Labartawa a cikin wakokin baka na makada da mawakan Hausa ya kunshi yadda ake samun tsarin bayar da labari a cikin diyan waka na mawaki. Labartawa dai fasaha ce wadda ta kunshi amfani da siga da fasali da ingantattun hanyoyin bayar da labari da nufin a bayar da labari domin isar da sako ga masu sauraro ko karatu." A cikin makalar, an tattauna yadda makada Kassu Zurmi ya isar da sakon wasu wakokinsa ta hanyar aron sigar labari ya yafa. Mawakin ya takarkare ya warware zaren labarai sosai yayin da ya kawo hikayoyin wasu taurarinsa a cikin diyan waka. Da yake shi Kassu Zurmi makadin maza ne da ya yi fice wajen

yi wa ‘yan farauta da ‘yan tauri da kuma barayi waka, zaɓar fasalin labartawa wajen armasa wakokin nasa yana da tagomashi.

### **1.1 Takaitaccen Tarihin Rayuwar Abubakar Kassu Zurmi**

Abubakar shi ne sunan yanka na Makada Kassu Zurmi. Asalinsa Bagobiri ne, saboda an haife shi ne a wani gari wai shi Magarya ta kasar Zurmi a jihar Zamfara ta yanzu. Tazarar garin da ke tsakanin garin Zurmi da Magarya bai wuce kilomita (2) ba (Magaji, 2016: 8). Sunan mahaifinsa Muhammadu, yayin da mahaifiyarsa kuma ita ce Maimuna. Ana yi wa mahaifin Kassu Zurmi lakabi da Ganga, wato sai ake kiran sa da Muhammadu Ganga. Sana’ar mahaifin Kassu ita ce kidan farauta. Wannan ke nufin Makada Kassu Zurmi ba haye ya yi wa kidan faruta ba, gado ya yi daga mahaifinsa. Duk da yake Kassu bai yi ilimin zamani (Boko) ba, amma ya yi na Muhammadiyya, domin ya yi nisa a cikin karatun Alkur’ani mai girma, kafin daga baya ya kai walanwaladaina, wato ya aje karatun Alkur’anin ya fara bin mahaifinsa wurin kidan farauta. Hausawa na cewa, “Gado ba ya wofinta,” saboda karatun Alkur’anin da aka ambata Kassu ya taɓa yi kafin ya jingine allo ya sabi kurya, sai ga shi cikin ‘ya’yansa an sami wanda bai yi kiɗa ba kwata-kwata, sai dai ya zama riƙaƙken malamin addinin Musulunci kuma mai karantar da Alkur’ani mai girma (Magaji, 2016: 8). Kassu Zurmi ya rayu da ‘ya’ya da yawa maza da mata. Daga cikinsu akwai waɗanda suke bin sa wajen yawon waka kamar Umaru wanda a da ya yi kidan tauri. Shi kuwa Aliyu Na Acci kamar yadda aka bayyana a baya, shi ne bai da sha’awar kiɗa da waka kwata-kwata, a maimakon haka sai ya zaɓi hanyar karatun Al’kurani da malanta, yana da almajirai da aka kawo masa daga kusa da nesa na kasar Hausa domin ya karantar da su Alkur’ani (Magaji, 2016: 9).

### **1.2 Labartawa**

Kalmar labartawa tana nufin ba da labari (Sa’id da Wasu, 2006 :296). Su ma masana adabi sun yarda da cewa labartawa ita ce bayar da labari. Sai dai Faruk da Sawaba (2021) sun ruwaito (Bal, 1985:12) yana cewa, “Labartawa ba kome ba ce illa ra’in bayar da labari da ya haɗa da hanyoyin da ake amfani da su wajen bayar da labari ko masana’anta.

Lallai idan aka duba bayanai da ma’anonin da manazarta suka bayyana dangane da Labartawa, za a ayyana cewa, Labartawa dai nazari ne na bin kwakkwafin faruwar wasu lamurra da kuma dalilan da ya sanya suka faru da gaske ko na kirƙira a cikin tsarin zube ko waka ko ma wasan kwaikwayo. To a nan, ya zama dole a yi su cikin wani tsari mai sauƙi ga mai sauraro ko mai karatu, kuma dole su kasance suna bushara ga faruwar wani abu.

#### **1.2.1 Ire-Iren Labartawa**

Manazartan fagen labartawa a cikin adabi sun gabatar da bayanai a kan labartawa ta yadda suke kallon rabe-rebenta ta fuskar nazari wato: Labartawa ta Gargajiya da kuma Labartawa ta Zamani.

#### **1.2.2 Labartawa ta Gargajiya**

Labartawa ta gargajiya ita ce bayanin da ke nuna labari ake bayarwa ba akasin haka ba. To, a nan ana nufin siffar abin da ake ji ko ake sauraro ko karantawa ta babanin, ba tarihi ko tarihihi ba ne, ba kuma ainihin gaskiya ba ce. Kusan kowane labari na Hausawa akwai wasu alamu da ke bayyana shi, waɗanda kuma da su ake gane shi. Daga cikin alamun akwai budewa da uwar labari da kuma rufewa. Budewar labari a kodayaushe takan zo da siffofi daban-daban. Daga cikin siffofinta akwai, “Wata rana...” ko “A wani gari...” ko “An yi wani mutum mai...” da makamantansu. Daga nan sai a shigo da uwar labarin wadda take ɗauke da funshiyar labari, wanda daga bisani sai kuma rufewa. Ita kanta rufewar akan yi ta da siffofi hanyoyin rufe labari na Hausa na gargajiya da suka haɗa da “Tammat” da “Kurungus” ko “Karshe” da sauransu. A takaice, wannan labartawa ce da ake yi kafin cakudubar Hausawa

da wasu bakin al'ummomi na nesa da kasar Hausa misali Larabawa da Turawa (Malumfashi, 2019: 27).

### 1.2.3 Labartawa ta Zamani

Labartawa ta zamani ta samu ne sakamakon shigowar baki kasar Hausa, wanda masana suka dauka cewa zuwan Larabawa da Turawa suka haifar da ita. Ita ta samar da rubutattun labaran Hausa da suka sauya wani ɓangare daga na gargajiya zuwa wata irin gwanancewa da Larabawa da Turawa suka kawo wa Hausawa marubuta labaran Hausa (Malumfashi, 2019: 24). A wannan lokaci, sai rubutattun labaran Hausa suka koma gaurayen tsarin gargajiya da tantagaryar gwanancewar Larabawa da Turawa. Ke nan, rubutattun labaran Hausa suka riƙa zuwa da tsare-tsare guda biyu na jiya da na yau. An fi ganin sauyi ga littattafan labaran Hausa da aka wallafa tsakanin shekarun 1980-1990 (Malumfashi, 2019: 30).

Akan gane Labartawa ko Fasahar Labartawa ta zamani yayin da aka rasa waɗancan alamu da suka haɗa da buɗewa da uwar jikin labari da kuma rufewa waɗanda aka faye samu cikin Labartawa ta gargajiya. Maimakon haka, sai ake ganin wannan shi ne fasali da tsari na bayar da labari baƙo ko sabo. Yawancin littattafan da ake rubutawa na Adabin Kasuwar Kano, duk da irin wannan salon labartawa aka rubuta su (Malumfashi, 2019:30). Su ma makada da mawaƙan baka na Hausa suna amfani da irin wannan fasali na labartawa, kamar yadda wannan makala ta bayyana.

### 1.2.4 Labartawa a Cikin Waƙa

Labartawa a cikin waƙa wani fage ne da mawaƙi ke bayar da labari a cikin diyan waƙa wacce ta ƙunshi gaɓar kalma ko jimla. Labartawa wani lokaci takan zo tare da 'yan amshi, Yahya (2016:141) ya nuna, sau da yawa akan samu labartawa (labari) ta zo tare da salon hira a lokaci guda cikin waƙa. Abin da ake nufi da labari shi ne mawaƙi ya kawo diyan waƙa waɗanda ke bayyana irin abin da ya gudana tsakanin mutane biyu ko fiye da haka."

Ke nan labartawa da ita ce mawaƙi yake amfani domin ya bayyana abin da ke cikin zuciyarsa na saƙo ko nuni na wani abu ga jama'a. Labartawa a cikin diyan waƙa wani babban ɓangare ne cikin waƙa domin sai da shi ne ake iya aiwatar da waƙar, musamman ta gargajiya.

A wani lokacin akan sami labartawar ta zo da mutum biyu ko fiye da haka, a yayin aiwatar da ita, wato da jagora da 'yan amshi jagora kan buɗe ba da wani labari, sai 'yan amshi su ci gaba ko su ƙarasa. Wani lokaci lamarin kan zo ta fuskar tanki-in-tanka, wani lokaci ma sai fasalin ya kasance yana tambayar su, su kuma suna bayar da amsa.

Wani mawaƙin kuma, nasa tsarin shi ne, za ya riƙa ba da labari shi kaɗai, ba tare da 'yan amshi sun karɓa sun ƙara masa ba. kuma a samu cewa labari ya tafi daidai. Misali zai iya riƙa yi wa kansa tambaya, yana ba kansa amsa. Irin wannan hanyar ba da labari a cikin cikin diyan waƙa ita ce (Bal, 1997:18) ya kira, "Yi-kidanka-yi-rawarka."

Ke nan, idan muka nazarci wasu waƙoƙin, za mu iya samun nau'o'i daban-daban na labartawa a cikinta. Idan kuwa haka ne, duk waƙar da ta mallaki waɗannan fasalce-fasalce, to ana iya kiran ta labartacciyar waƙa.

## 3.0 Ra'in da Aka Dora Makala a Kai

An dora wannan takarda a kan Mazhabar Waƙar Baka Bahaushiya ta Gusau (2014). Gusau ya ayyana wasu ra'o'i ne waɗanda za a iya amfani da su wajen yin turke na waƙar baka. Manazarcin ya yi bincike da bayani mai faɗi dangane da waƙoƙin baka na Hausa. Ya yi ƙoƙarin tattaro matanonin waƙoƙin baka na Hausa ya gina manyan kundayen bincike da su, inda ya raɗa musu suna diwani-diwani. Mazahabar Waƙar Baka Bahaushiya ta fi mayar da

hankali a kan tarihi da asali da salsalar waƙoƙin baka na Hausa. A cikin wannan mazhaba ne Gusau ya bayyana abin da ake kira turken waƙa da ma tubalan da ake amfani da su wajen gina turakun waƙar baka. Ta hanyar Mazhabar Waƙar Baka Bahaushiya ne Gusau ya bayyana alakar adabi da al'adun Hausawa da manazarci za ya iya tsinkaya a cikin waƙa. A cikin Mazhabar ne ake bayyana awon baka na waƙa da adon harshe da aiwatar da shi (Gusau, 2015:22-23).

Dangantakar mazhabar waƙar Baka Bahaushiya ta Gusau (2014) da wannan maƙala da aka gudanar ita ce ta fuskar warwarar bayanai a kan tubalan gina waƙar baka da wannan maƙala ta nazarci wasu waƙoƙin maƙaɗa Kassu Zurmi da su. Kamar yadda za a gani, wannan maƙala ta bibiyi turken waƙoƙin Kassu da kuma tubalan da ya jejjera ya gina turken waƙoƙinsa da su. Ire-iren waɗannan turaku sun haɗa da farauta da sata da tauri.

#### 4.0 Salon Labartawa a Cikin Diyan Waƙoƙin Kassu Zurmi

Dangane da labartawa a cikin diyan waƙoƙin Maƙaɗa Kassu Zurmi, za a iya cewa, labartawa ita ce dokin Kassu wanda yake hawa ya yi sukuwa cikin farfajiyar adabin Hausa. Labartawa Kassu ya yi amfani da ita wajen barje guminsa, ya isar da sakonsa cikin sauki da burgewa. Haka kuma da labartwa ne Kassu yake warwarar sarkakken zaren waƙoƙinsa, yadda mai sauraro zai fahimci inda ya nufa har sakon ya isa gare shi yadda ya kamata. Labartawa hanyar Kassu Zurmi ce wadda yake kwabawa ya mulmula tubalan ginin waƙoƙinsa yadda bangon sakon waƙoƙin zai tsaya sosai ya suturta tauraronsa ya kuma kwaɗaitar da mai sauraro ko karatu game da jin wani abin arziki ko na tsiyar da tauraron ya kulla. Misali, a cikin Waƙar Shayi Dangidan Labbo, an sha labari.

Ga yadda Kassu ya yi amfani da labartawa a cikin wannan waƙa.

Jagora : Mai kwana ya tashi,  
: Mai tahiya ya dakata shi kau,  
: Ku tashi za ni kiɗin Shayi Dangidan Labbo.

Jagora : Ku hwalka na kai ga masu d̄wangashi,  
: Lalle Shayaya ad da d̄wangashi,  
: Ya yi biɗa, amre bara sai da yas samu,  
: Iro ya kai ta gidan mai gidansu yah hwadi,  
: Yam mutu yab ba sshi ba abin amren,  
: Kana ba hatcin d̄ba.

(Kassu: Waƙar Shayi Dan Gidan Labbo).

A cikin diyan nan guda biyu na waƙar Shayi Dan Gidan Labbo da ke sama, za a ga cewa an buɗewar waƙa ta hanyar fara jawo hankalin mai sauraro ko mai karatu game da cewa duk abin da yake yi, ya dakata, ya bari ya natsu domin ya sha labari mai daɗi mai muhimmanci na game da gwarzon Kassu wato Shayi Dan Gidan Labbo. Wannan diyan waƙa guda biyu da aka buɗe waƙar da su, suna nuna cewa, labartawar da Kassu ya yi amfani da ita, labartawa ce ta gargajiya, domin ita ce take da fasali irin na bayar da labari a gargajiyance. “Mai kwana ya tashi,” da “Mai tahiya ya dakata” da “Ku hwalka na kai ga masu d̄angashi” da Kassu ya buɗe waƙar tun a farko, daidai suke da mabuɗin labari na tatsuniya da akan ce, “Ga ta nan, ga ta nan ku!” Wannan fasali da Kassu ya buɗe waƙarsa da shi yana daidai da hanyar buɗe labari ta gargajiya da Hausawa ke amfani da ita idan suna so su yi wa wanda za su ba labari albishir na labari mai daɗi wato su ce, “Kunnenka nawa?” Idan mai sauraro ya ji, sai ya amsa da cewa, “Kunnenka biyu” Sai a ce, “Kara na uku ka sha labari.” Irin wannan fasali ne Kassu ya sarrafa

ya murɗa ya mayar da shi, “Mai kwana ya tashi” wato mai barci ya farka, ko kuma “Mai tafiya ya dakata”, wato mai tafiya, ya nemi wuri don ya da zango, ya sha ruwa ya huta ya natsu ya saurari Kassu zai ratato labarin wani gwarzonsa mai suna Shayi. Daga nan, sai Kassu ya ci gaba da kara jawo hanklalin mai sauraro a kan cewa ya fa natsu domin ya sha labari.

Kassu ya ci gaba da warwarar labarin auren Shayi, inda ya nuna cewa, ba shi kansa sabon angon ba, uban ango wato Labbo ya sha wahala kwarai game da auren Shayi. Dalili kuwa:

Jagora: Don an game da Labbo yana tattalin diyan dangi,  
: To daɗa rar amren Sha Labbo ya wahala,  
: Ra amren Sha Labbo ya wahala,  
: Yai yawo,  
: Amren Sha-yaya, Labbo ya yi jidali.  
Jagora: Garin biɗaɓ bashi,  
: Ya sha raba kamak Karen daji,  
: Ya sha rana kamt tukin ɗaki,  
: Labbo ya tawaiwaye walki shina ginah hanya,  
: Maidabo ɗan auta za ya bas hi yah hwasu.  
(Kassu: Waƙar Shayi Dan Gidan Labbo).

Ta fuskar labari ne, mai sauraro ya ji wahalhalun da uban Shayi wato labbo ya sha wurin auren Shayi. Ga alama dai Shayi bai tanadi kome ba, ga kuma hidimar aure ta taso gadan-gadan. A waɗannan ɗiya na sama, Kassu ya bayar da labarin cewa, Labbo ya yi ta bin dangi yana neman gudummawar abin da za a aurar da Shayi. Da ya ga bai sami wani abin kirki ba, sai ya haɗa da neman bashi ga mutane. Allah Sarki, Labbo! Duka wannan labari mai cike da ban tausayi da ban haushi, ba a same shi ba, sai ta hanyar labartawa da Kassu ya yi amfani da ita a cikin diyan waƙar. Wasan da Kassu da Shayi suka je a Magarya da labartawa Kassu ya fasalta shi:

Jagora: Wasan da munka zo tare da ‘yan Magarya tai kyawo,  
: Rannan Shayaya ya shigo sa’a,  
: Ga ya da dogon baki da ‘yaw wutaɓ ɓota,  
: Na-abu yankan bakin ga ya yi ma kyawo,  
: Ya samu gama aron bakin saki,  
: Had da tsamiya ya ɗauro da ‘yab baƙar shadda.  
(Kassu: waƙar Shayi Dan Gidan Labbo).

Tun a farkon wannan ɗa Kassu ya yi amfani da mabuɗan labara har guda biyu, waɗanda da zarar mai sauraro ya ji su, ya san zunzurutun labari ne za a ratato. Mabuɗan labari su ne, “Wasan da munka zo” da kuma “Rannan.” Duk mai sauraron da ya ji an ambaci, “Wasan da munka zo,” za ya saurara domin ya ji me ya faru a wurin wasan?. “Rannan shayi ya shigo sa’a,” ma kwadaitarwa ce ga mai sauraro domin ya tsaya ya ji wace irin sa’a Shayi ya taka a ranar da Kassu yake nufi. Duka waɗannan amsoshi ba su samuwa sai an yi amfani da siyakin labari. Daga nan sai Kassu ya shiga warwarar labarinsa da ya buɗe da mabuɗan nan na sama guda biyu da shi. Wato a cikin wannan ɗa ne mai zuwa mai sauraro zai sha labari game da wasan da suka je da kuma bayanin ranar da suka je was an. Ga yadda ya tsara labarin:

Jagora: ‘Yanmata sun gane shi sun je mai,

: Anka dōra wasoso,  
: “Ni wanin Shayi ni ka jide shi,”  
: “A’a kina karya na riga ki zaɓo shi,”  
: Kamar su buga ga su nan cikin gebe,  
: Nac ce masu kak ku buga ya ishe ku jidawwa.  
(Kassu: waƙar Shayi Dan Gidan Labbo)

Ganin irin shigar da Shayi ya yi da ta kayatar da ‘yanmata, mawaƙin ya ba da labarin cewa, shi ya sa ‘yanmata suka yi ta jayayya a tsakaninsu, kowace na son ta shide Shayi a matsayin bakonta kuma saurayin da ta zaɓo take son ta aura. Daga nan dai, sai suka yi sulhu tsakaninsu cewa su dāuki shawarar Kassu da ya ce su shide Shayi su dukansu. Suka zaɓi budurwa dāya ta zama mai masukin baki, kowace ta tafi ta haɗo abinci mai kyau ta kawo domin ta shiga gasa, kila ko za ta dace Shayi ya zaɓe ta. Kassu a matsayinsa na abokin tafiya ya ba da labarin garar da suka sha wadda ‘yanmatan nan suka kawo:

Jagora: Daukas Shayaya munka sha daula,  
: Mun sha dānnalutsa mun sha mai,  
: Mun sha zaɓi ga dān gidan Labbo,  
: Nic ce ma ‘yan yarana ku shaahaha ce,  
: Tunda ba ya maishe su.  
(Kassu: waƙar Shayi Dan Gidan Labbo).

A wannan dā na sama, Kassu ya bayar da labarin cewa, sun sha gara, misali sun ci soyayyun ‘yan shila (matasan tantabarun) da man shanu da soyayyen naman zaɓi. A al’adar Hausawa, idan ‘yanmata suka yi wa saurayi irin wannan saukarwa, idan ya tashi tafiya zai yi musu kyautar kuɗi waɗanda suka fi abin da suka kashe wajen sayen kayan abincin nan. Daga kyautar ce ake gane yanayin yadda zaman auren zai kasance. Kyautar ce za ta nuna girma da darjar saurayi. To, a cikin wannan dā na sama, Kassu ya ba da labarin yadda yaransa (Makidansa) suka yi kamar kada su ci abincin da aka tarye su da shi, domin sun san halin tsiya da Shayi ke da shi. Ba su ci abincin ba, sai da ubangidan nasu wato Kassu ya ba su umurni. Ya nuna musu cewa, asara ce kawai ‘yanmatan nan suka yi domin Shayi dai ba ya da abin da zai biya su. Duka wannan lamari an tsara shi ne cikin tsarin labari.

Kassu ya sake amfani da fasalin labartawa ya bayyana abin da ya faru bayan sun kare cin abinci. Kassu ya lura cewa, labarin da ya warwaro a diyan waƙoƙin da suka gabata na waƙar Shayi, ya san yanzu kwaƙwale da zukan masu sauraro na nan cike fal ta tambayoyin cewa ko yaya aka kare bayan su Kassu da Shayi sun kare cin abinci? Ko Shayi ya ba marar dā kunya ya biya ‘yanmatan nan kuɗin abincinsu koko me ya faru? Saboda haka Kassu ya sosa wa masu sauraro inda ke yi musu kaifayi:

Jagora: Sai da za mu watcikewa,  
: Sannan uwayen matanga sunka jawo ni,  
: Ga ni ga ‘yanmatan ga, ga uwayensu,  
: Mu kaɗai cikin zaure,  
: “Kassu amana ‘Allah ka ba mu labari,”  
: Nic ce wane labari?  
: “Labarin Shayi dān gidan Labbo.  
: ‘Yanmata sun walwale baikonsu,  
: Sun ce Shayaya shi ka ramkon su,  
: Shi muke son ka ba mu labari,  
: In akwai gidan kirki,”

: Nic ce yau kau dattijo kunka mai she ni,  
: Ya ce, ku koma ku sake ðan shaida? Na-Abu ðan'uwana ne,  
: Mutum kau ba ya shaida' ðan'uwansa ko hwada,

Jagora: "Kassu Amana 'Allah ka ba mu labari,"  
: Ni kau amana 'Allah kaðai ka sha min kai,  
: In na bi amana 'Allah na yi batanci,  
: Kuma in na tuna ba ni cin amana 'Allah sabadda tantiri,  
: Amma hwa ku ba shi in kuna ba shi,  
: Na-Abu Shayi dai ða ne,  
: Sunka ce, "Ba haka munku so ba ðanyaro,"  
: Ai mun san ða ne tun da anka haihe shi,  
: Ba mu labari in akwai gidan kirki,"

Jagora: Nic ce I, gaskiyarka dattijo,  
: Mutum kau ba za ya kai diyatai ba,  
: Gidan dab a abin kirki,  
: Amma hwa ku ba shi in kuna ba shi,  
: Sai diyat dattijai kaðai ka amren,  
: Shayaya ðan gidan Labbo Na-Abu,  
: Tun da kowa amre shi ita ka ci she shi,  
: Ta biya kuðin garin koren kyamso,  
: Kana ta koma ta yi dabbalin abin ðamri,

Jagora: Dattijo ya tashi ya buge riga yai cikin zaure  
(Kassu: waƙar Shayaya Dan Gidan Labbo).

"Sai da za mu watcikewa" da Kassu ya buɗe wannan ðan waka da ke sama da shi, ya nuna wa mai sauraro cewa, wani ɓangaren labara ne na yadda mai sauraro zai sami amsar tamyarsa. Kassu yana nufin sun ƙare cin abinci za su tafi gida. A nan Kassu yana so ya shaida wa mai sauraro cewa, akwai abin da ya faru mai muhimmanci da yake son ya ba da labarinsa. Daga nan sai ya ci gaba da labartawa mai sauraro cewa, uwayen 'yanmatan nan fa sun buƙaci Kassu ya fitar da su daga duhu dangane da halin Shayi. Ganin yadda Kassu ya yi ta zame-zame game da bayar da labarin halin Shayi, ya sa duka uwayen 'yanmata suka nace sai Kassu ya faɗa musu gaskiya game da halin abokin tafiyarsa wato Shayi. Da Kassu ya ga babu sarki sai Allah, sai ya fito fili ya shaida musu halin shayi na raggonci da tsiya. Wannan dalili ne ya sa mahaifin ɗaya daga cikin 'yanmatan nan, ya tashi da fushi ya shige cikin gida. A tunaninsa ya san yaransu sun yi zaɓen tumun dare. Da Kassu bai yi amfani da fasalin labartawa ba, da wuya ya iya warware ɗiyan waƙar Shayi tiryar-tiryar, cikin natsuwa da burgewa.

Shi Labbo yana cikin kungiyar 'yan farauta na Jabandawa ('Yan Jabanda). Kungiyar 'Yan Jabanda sun shahara ƙwarai wajen farauta, har ana tsammanin ma babu wanda zai yi karon batta da su, ya ci galaba, idan an shiga daji wajen farauta. Idan suka biyo nama, babu wanda ya isa ya kwace musu, sai su yi masa illa. Wannan dalili ne ya sa Kassu ya ari mayafin labartawa ya yafa wajen bayyana shaharar ɗaya daga cikin 'yan farautar Jabandawa wato Labbo na Magaji. Ga wani labari da Kassu ya bayar game da irin ta'asar Labbo:

Jagora: Da ina za ni hwaro za ni,  
: Hwaro daz zuwa Rukudawa,  
: Aikau kwance na iske shi,

: Sani kwance, Nomau kwance,  
: Sun hwaɗa wa ‘yan Jabanda,  
: Sun hwaɗa ma shanun Gandau,  
: Na Amadu kahiri hwasu gayya.  
(Kassu: Waƙar Labbo Na Magaji).

A wannan ɗa da ke sama, Kassu ya buɗe ɗan waƙar dab a da labarin wata farauta mai haɗari da aka yi a wani gari wai shi Rukudawa. A cikin ɗan waƙar, Kassu ya ba da labarin yadda karin battar mafarauta ya kai wasu kwance, wato an jinyata su sosai. Idan aka saurari ɗan waƙar, za a ji yadda Kassu ya ambaci ‘yan farauta ire-iren su Nomau da Aikau waɗanda wasu ‘yan farauta jarumai daga cikin ‘Yan Jabanda suka illata.

Da labartawa Kassu ya kawo hikayar wani ɗan farauta mai suna Gada, wanda ya kwashi kashinsa ga hannu daga ‘yan farutar Jabanda. Ga yadda Kassu ya labarto lamarin:

Jagora: Maradi ta Jatau,  
: Kwaj ja ka ya ja banna,  
: Ina gadajje na Babba Unguwa?  
: Gada kwance na iske shi,  
: Dangin na gadon ɗauka tai,  
: Karnai sun sha jini sun koshi,  
: Na ga Darana jikin kolo,  
: Ya ɗau bori za yah aye wa ‘Yan Jabanda,  
: Amma kwananka ag gaba rannan,  
: Da yanzu an mance ka  
(Kassu: waƙar Gada).

Daga cikin labarin da Kassu yake bayarwa a cikin wannan ɗa, akwai labarin Gada ɗan farauta da Kassu ya ba da labarin cewa, ya tsokani ‘Yan Jabanda. Kassu ne dai ya je Maradi, garin su Gada, sai ya taras da shi kwance cikin jini, danginsa suna tarairayar lafiyarsa. Ga shi cikin jini karnuka suna lasar jinin jikinsa. Haka aka yi ta fama da shi, da kyar aka aka ceto rayuwarsa, don ma yana da sauran shan ruwa gaba.

Kamar yadda aka ji daga bakin Kassu, ya yi amfani da buɗewar labari na gargajiya a cikin wannan ɗa wato “Ran nan,” duk da cewa ba a farkon ɗan waƙar aka yi amfani da buɗewar ba, kamar yadda aka saba gani. Ke nan, an shigo da buɗewar labarin na gargajiya daga karshe-karshe ɗan waƙar. Wannan kuma kwarewa ce ta mawaƙi, Da Kassu bai yi amfani da fasalin labartawa a wannan ɗan waƙa ba, da wuya sakon ya sami isa ga masu sauraro cikin sauki da burgewa.

Da labartawa aka sarƙa waƙar Sale Na Gidan Goga Kassu ya ba da labarin yadda suka yi da tauraronsa wato wani barawo wai shi Sale na Gidan Goga. A ɗan waƙarsa na biyar (5) ne Kassu ya fara nuna cewa labari yake shirin bayarwa. Dalili kuwa mabuɗin wannan ɗan waƙa, mabuɗin labari ne na gargajiya, irin wanda Hausawa suka saba da shi a cikin labaransu na gargajiya. Mabuɗin shi ne amfani da lamirin sunan tauraron labari inji Malumfashi, (2019: 27). Ga yadda Kassu ya shigo da mabuɗin:

Jagora: Ni nik kai ma Sale Kuka,  
: “Bahago an yi min sarauta wasa hwa za ni yi,”  
: Yac ce “Kyale ko watan bakwai,”  
: Nic ce, “A’a bari dai a shekara,”  
: In anka shekara wasanmu ta yi kyau.”

(Kassu: wakar Sale na Gidan Goga)

Dubi yadda Makada Kassu Zurmi ya shigo da mabudin labari na gargajiya, inda ya yi amfani da lamirin sunan mutum na farko mai magana da kansa wato "Ni." A nan kansu yana nufin shi kansa a matsayin tauraron labari mai ba da labara a cikin fage. Daga nan sai ya ci gaba da cikasa maganarsa wadda take isharar labari ne na Hausa ake so a zayyano. Cewarsa, "Ni nik kai ma Sale Kuka," yana nuna wa mai sauraro cewa wani lamari ne zai auku. Mai sauraro za ya tambayi kansa, wane irin kuka ne Kassu ya kai wa Sale? Me ya sami Kassu yake kai kuka? Ya share masa hawaye? Daga nan fa me ya faru. Duka wadannan tambayoyin suna cike da kwakwalwa da zuciyar mai sauraro fal. Ta hanyar fasalin labartawa ne kawai za a iya samun amsoshinsu.

Kassu ya ci gaba da labarta wa mai sauraro cewa, sarauta aka yi masa, kuma dole ya yi wasa domin ya nuna farin cikinsa. Matsalar ita ce, wasa bai yiwuwa sai da kudi da kuma tufafi na alfarma da za ya saka. Ganin cewa, Kassu bai da ko daya, sai ya tafi wajen gwarzon tauraronsa wato Sale na Gidan Goga domin ya nemi agaji. Shi kuma Sale barawo ne, saboda haka, sai ya yi wa Kassu alkawarin cewa ya daga was an, wato ya sake sa wani lokaci, sai watan bakwai. A tunanin sale, a cikin watan bakwai, rani ya yi rani, ruwan damina bai zo ba, lokacin ne fatara da talauci ta fi addabar mutane, kowa yakan fito da kadararsa ya sayar domin ya sami abin cefane ya kuma sayi irin shuka da kudin gyaran gona. Su kuma barayi, lokaci ne kakarsu take yanke saka, domin da an fito kadara, suka gani, sai su bi su sace. Da Kassu ya ji haka, sai ya nuna ya ma kara wa Sale wa'adi cewa wasan nan ya daga shi sai nan da badi, wato shekara daya ke nan. Duk mai sauraro bai sami wannan labari ba, sai a cikin dan wakar nan na sama da Kassu ya amayo.

Da shekara ta zagayo, Kassu bai ji daga Sale ba, sai ya fara samun damuwa, saboda lokacin wasa na ta karatowa:

Jagora: Yad daure anka shekara na Marahwa,  
: Tun da sauran wata biyu da kwana,  
: Nic ce, "Wasa hwa za ni yi,"  
: Yac ce, "To saurara dai zuwa nikai."  
(Kassu: Wakar Sale Na Gidan Goga).

Kassu ya ba da labarin yadda ya yi wa Sale matashiya (Tunatarwa) cewa lokaci ya yi saura wata guda. Amma ga alama, Sale dai ya ce ya kara hakuri, yana nan tafe. A haka, a haka, sai da wasa ya rage saura kwana bakwai:

Jagora: Jama'a, hat ta komo saura wata bakwai,  
: taz zam saura bakwai guda,  
: Ina daka ban dai ga Sale ba,  
: Kai kau nika takama uban Gizo Baban Muhammadu.

(Kassu: Wakar Sale Na Gidan Goga).

Kassu yana fa cikin damuwa kamar yadda yake jan zaren labarin hikayar nan tasa da Sale na Gidan Goga. Daga kwana bakwai har wasa ya rage saura kwana uku, babu sale babu dalilinsa. Aka wayi gari saura kwana biyu, babu Sale babu alamarsa. Ranar wata Lahadi, wasa saura kwana daya, Kassu ya nuna cewa, yana daki haushi ya sha masa kai, sai:

Jagora: Sai ga Giwa ta darkako,  
: ji kau nikai jicik!,  
: Ji kau nikai jicik!,  
: Kayanai ka jida,  
: Ji dai nikai jicik!,  
: Ji dai nikai jicik!

Jagora: Yay yi sallama nih hito,  
: Nay yin an haka nai tuntuɓe da dila,  
: Ta kai zuwa cikin nij jawo,  
: Nay yi nan haka kuma nay yi tuntuɓe da kunshi,  
: Ya kama nan gatona kuma nij jawo,  
: Nak koma gadau-gadau nan niya,  
: Kuma niy yi tuntuɓe da dila, kuma ta kama nan guwawuna.

Jagora: Nic ce, “Bahago mi ak kashi-kashi?”  
: Yac ce, “Kawo ruwa mu sha,”  
: Shege ka san inda nih hito?

Jagora: Nik kawo ruwa da taba dun ni aje masu,  
: Sunka nabba’a,  
: Sunka ce mini, “To, ka ga kunshi,  
: Dud don ka munka yi shi,  
: Kwance shi ka yi ta wasa,  
: Wasanka ta yi kyau”

A cikin waɗannan diyan waƙar Sale na Gidan Goga da ke sama, Maƙaɗa Kassu ya warwaro labarin yadda ya daɗe yana jiran gwarzonsa ya zo ya kawo masa gudummuwa domin ya yi wasan murnar ba shi sarauta da aka yi. Kassu kam ya sha jira, har lokaci ya kure. Ga yadda ya nuna a labarin nasa, har sai ranar wasa, sannan sale ya zo da abin duniya. Kassu ya siffanta kyautar da Sale ya yi masa ta turamen atamfofi da riguna a matsayin kyautar da ba ta misaltuwa, saboda har tsoro ta ba Kassu. Shi kuwa gwarzon nasa wato Sale, sai ya kara karfafa wa Kassu guiwa a kan ya kwance kaya kawai ya ci gaba da wasa. A diyan da suka biyo waɗannan, Kassu ya bayyana yadda ya fara tsarguwa game da waɗannan kaya, domin kuwa ya san sana’ar Sale dai ba ta wuce sata ba. Kassu ya ji tsoron kada baya ta haihu, kamar yadda al’adar kayan sata take, wato daga baya mai abu ya gane abinsa. Saboda haka, sai Kassu ya tuna:

Jagora: Mutane komai kwancin mutum,  
: Ana ba shi abin da ba ya ci,  
: Da kaina hwa nig gani,  
: Komi rokom mutum,  
: Yana kai ga abin da ba ya so.

Jagora: Yac ce, “Ina ruwanka da ac ciki?”  
: Waɗanga dai turamen lailai,  
: Kaura yak kashe mutum yaɗɗebo,  
: Nic ce “Daya,”  
: Dan Abdu kwashe wagga atanhwa ta Kanwa ce,

: Sale kana nic ce, “Kwashe su ba ni so.”

Jagora: Kyauta ta baci,

: Kyauta ta baci,

: Kyauta ko sheri,

: Na Amadu gogan dare,

: Kana hwasa karnai na Altine.

(Kassu Zurmi: Wakar Sale na Gidan Goga).

Labarin da waƙannan diyan waƙa na sama suke fesowa shi ne yadda Kassu Zurmi ya gasgata maganar Hausawa da suke cewa, “Duk tsananin kwaɗayin mutum, wata rana za a ba shi abin da ba ya jin kwaɗayinsa ko kaɗan. Kassu Zurmi ya shaida wa mai sauraro cewa, shi ya ga wannan lamari da idonsa kuma lamarin ga kansa ya faru. Kassu ya bayyana a cikin diyan waƙarsa cewa, tsawon lokacin da ya ɗauka yana jiran Sale ya kawo masa kayan da zai yi wasa da su, bai sa ya ji yana son kayan da Sale ya kawo masa ba. A labarin da Kassu ya bayar a cikin diyan waƙar, ya nuna daga farshe ma dai bai karfi kayan da Sale ya kawo masa ba. Hasali ma sai ya ji ya tsani kayan ya kuma kira kyautar ɓatacciya kuma kyautar sharri. Dalili kuwa kayan sata ne.

#### 4.1 Sakamakon Bincike

Bayan an gama wannan makala, an gano cewa, ana samun nau’in labartawa a cikin waƙoƙin baka na makada da mawaƙa ba sai cikin zube kawai ba kamar yadda ɗalibai suke tsammani. Haka kuma, Makada Kassu Zurmi ya yi amfani da fasalin labartawa a cikin wasu diyan waƙoƙinsa. Labartawa ta zama hanyar da Makada Kassu Zurmi ya bi ya warwaro diyan waƙoƙinsa. Labartawa ta zama hanyar aiwatar da waƙoƙin Kassu Zurmi, domin kusan duka nau’o’in waƙoƙinsa na ‘yantauri da ‘yanfarauta da ɓarayi duk da labartawa ya gina su. An sami fasalin labartawa a cikin waƙoƙi uku na Makada Kassu Zurmi, su ne: Wakar Shayi ‘Dan Gidan Labbo da Wakar Labbo na Magaji da kuma Wakar Sale na Gidan Goga. Amfani da labartawa da Kassu ya yi wajen rera waƙoƙin nan uku, ya sa waƙoƙin suka fi saura zarra da karɓuwa ga masu sauraro. Labartawar da Kassu ya yi amfani da ita a cikin waƙoƙinsa ta hana zaren tunaninsa ya tsunke, domin kuwa yana ayyano wani lamari da ya nuna ya faru daki-daki.

#### 5.0 Kammalawa

Makalar an yi bayanin yadda labartawa ta kasu a cikin labari na Hausa, inda aka kasa labartawar zuwa gida biyu: Ta gargajiya da kuma ta zamani. Makalar ta yi maganar ma’anar waƙar baka. Daga nan an sai aka bayyana matsayin labartawa wajen nazarin diyan waƙoƙin baka na Hausa. An yi bayani dangane da ra’in da aka ɗora makalar a kai, Bayan an kawo ra’i, sai aka shiga nazarin labartawa a cikin wasu diyan waƙoƙin Makada Kassu Zurmi. An nazarci waƙoƙi uku na Kassu Zurmi: Daya daga cikin waƙoƙin Kassu Zurmi na ‘yantauri, sai waƙa ɗaya ta ‘yanfarauta da kuma waƙa ɗaya daga waƙoƙin Makada Kassu Zurmi na ɓarayi. Duka waƙoƙin nan da fasalin labartawa aka gina su. Daga nan, sai aka kawo sakamakon bincike da kammalawa da kuma manazarta. Daga farshe, makalar ta yanke hukuncin cewa, da ba fasalin labartawa Makada Kassu Zurmi ya yi amfani a Wakar Shayi ‘Dan Gidan Labbo da Wakar Nomau na Magarya da kuma Wakar Sale na Gidan Goga ba, da wuya waƙoƙin su burge masu sauraro kuma su sami karɓuwa ga jama’a. Yawancin waƙoƙin Makada Kassu Zurmi, da labartawa yake gina su, shi ya sa yake samun sauki wajen warwarar zaren sakonsa, ba tare da ya rikice masa ba.

## Manazarta

- Abdullahi, H. (2018). *Ilimin Rubutun Labari Cikin Adabi. Turbar Addini da Al'ada*. Kano: GBS publishers.
- Abbott, H. P. (2000). *The Cambridge Introduction To Narrative*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ammani, M. (2015). Salon Waskiya: Nazarin Yanayi da Tasirinsa a Waƙoƙin Mamman Shata Katsina. A Cikin *Himma: Journal of Contemporary Hausa Studies*. Department of Nigerian Languages. Katsina: Umaru Musa Yar'adua University.
- Amin, M. L. (2011). Gudummuwar Dakta Mamman Shata Wajen BunkasaFalsafar Bahausha. A cikin *Waƙoƙin Baka na Hausa, Wanda Funtua, A.I. da Gusau, S.M. Suka Yi Wa Edita*.
- Bal, M. (1997). *Narratology: An Introduction To The Theory of Narrative*. Toronto: University of Toronto Press.
- Bal, M. (1985). *The Theorie Van Vertellen en Verhalen*. Muiderberg: Coutinho.
- Bargery, G. P. (1934). Hausa-English Dictionary and English-Hasa Vocabularies. Zaria: Ahmadu Bello University Press.
- Bunza, A. M. (2006). *Gadon Fedè Al'ada*. Lagos: Tiwal Publishers.
- Faruk, A. (2023). Fasahar Labartawa a Cikin *Magana Jari Ce*. Kundin Digiri na Uku. Sakkwato: Jami'ar Usmanu Danfodiyo.
- Faruk, A. da Sawaba, A. (2021). Fasahar Labartawa Ga Mata Marubuta Waƙoƙin Hausa a Karni na Ashirin da Daya: Tsokaci Daga Littafin *Muryoyin Zuci* na na Sa'adatu Baba Ahmad. Takardar da Aka Gabatar a Taron Kara wa Juna Sanai na Kasa-da-Kasa, wanda Sahen Koyar da Hausa da Al'adun Afirika ya Shirya. Ranar 28-30 ga Watan Nuwamba, 2021 a Dakin Lacca na Muhammadu Sanusi II, ICT Lab.
- Funtua, A.I. (2015). Nazari a Kan Waƙoƙin Makadan Baka na Hausa a JiharKatsina Daga 1987-2012. Juzu'i na 'Daya. Kundin Digiri na Uku. SashenKoyar da harsunan Nijeriya. Kano: Jami'ar Bayero.
- Gusau, S. M. (2009). *Diwanin Waƙoƙin Baka: Zababbun Matanoni na Waƙoƙin Baka na Hausa*. Kano: Country Research and Publishing Ltd.
- Gusau, S. M. (2005). *Makada da Mawaƙan Hausa*. Kano: Benchmark Limited.
- Gusau, S.M. (2014). *Wa}ar Baka Bahaushiya*. Kano: Country Research and Publishing Ltd.
- Gusau, S.M. (2015). *Mazhabobin Ra'i da Tarke a Adabi da Al'adu na Hausa*. Kano: Country Research and Publishing Ltd.
- Genette, G. (1972). *Narrative Discourse*. Trans. Jane E. Lewin Ithaka: Cornell. Blackwell Basil. London: Oxford University Press.
- Magaji, A. (2016). *Kassu Zurmi da Waƙoƙinsa*. Ibadan: Spectrum Books Limited.
- Malumfashi, I. A. Ed. (2019). *Labarin Hausa A Rubuce (1927-2018)*. A Festschrift in Honour of Dalhatu Muhammad. Department of African Languages and cultures, Zaria Ahmadu Bello University.
- Mukhtar, I. (2010). *Jagoran Nazarin Kagaggun Labarai na Hausa*. Kano: Benchmark Publishers.
- Nuhu, A. (2015). Bori a Mahangar Mamman Shata: Nazarin Waƙar Sarkin Bori Sule: A Cikin *Himma*. Journal of Contemporary Hausa Studies. Department of Nigerian Languages. Katsina: Umaru Musa Yar'adua University.
- Onega, S. and Landa J.A.G. (1996). *Narratology: An Introduction*. London: Longman Publishing Company.Press.

- Prince, G. (1982). *A Dictionary of Narratology, 2<sup>nd</sup> Edition*. Lilcoln: University of Nebraska.
- Rasheed, U. A. (2017). "Nazarin Salon Labartawa daga wasu wa'azozin Sheikh Kabir Haruna Gombe". *Kundin Digiri na Daya*, Katsina: Jami'ar Umaru Musa Yar'adua.
- Sa'id, B. da Wasu (Editoci) (2006). *Kamusun Hausa na Jami'ar Bayreo*. Zaria: Ahmadu Bello University Press.
- Todorov, T. (1969). *Grammaire Du Decameron*. La haye: Mouton.
- Yahya, A. B. (2001). *Salo Asirin Waka*. Kaduna: Fisbas Media Services
- Yahya, A. B. (2016). *Salo Asirin Waka*. Guaranty Printers, adjacent Tudun Wada Guest Inn, Sokoto Media Services.